

ΗΡΩΣ ΚΤΙΣΤΗΣ

μνῆμν

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΟΥΡΑ

ΤΟΜΟΣ ΙΙ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΖΑΜΠΑΣ

ΦΑΝΗ ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΥΦΑΝΟ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΜΕΛΙΣΣΑ

Η ΥΠΟ ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

ΙΩΑΚΕΙΜ ΑΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ Κ. ΠΛΑΤΑΝΙΩΤΗΣ

Οι ιστορικές μαρτυρίες για την προχριστιανική χερσόνησο Ἀκτή¹, δηλαδή την χερσόνησο, τής οποίας τὸ μεγαλύτερο μέρος καταλαμβάνεται σήμερα ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, εἶναι ἐλάχιστες. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο ὅτι στὴν χερσόνησο ὑπῆρχαν οἱ πόλεις, Σάνη, Δῖον, Ὀλόφυξος, Ἀκρόθων, Θύσσοι, Κλεωναί². Τὴν πληροφορία ἐπαναλαμβάνει ὁ Θουκυδίδης, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ τὴν σειρά τῶν πόλεων³.

Μὲ ἐξαιρέση τὴν θέση τῆς Σάνης⁴, οἱ ὑπόλοιπες πόλεις τῆς Ἀκτῆς δὲν ἔχουν ταυτισθῆ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους⁵, ἂν καὶ ἔχουν διατυπωθῆ (μὴ τεκμηριωμένες) προτάσεις.

Ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ φάση τῆς χερσονήσου γνωρίζουμε ἐλάχιστα. Στὴν ὀρθομαρμάρωση τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἰβήρων χρησιμοποιήθηκε καὶ μία μαρμαρόπλακα μὲ χαραγμένη παλαιοχριστιανικὴ ἐπιγραφή⁶, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε τὴν προέλευσή της⁷. βρέθηκε στὴν περιοχὴ τῆς Μονῆς ἢ τὴν ἔφεραν μαζὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα μάρμαρα κατὰ τὴν φάση τῆς διακοσμῆσεως τοῦ Καθολικοῦ, γύρω στὸ ἔτος 1000;

Στὴν περιοχὴ τῆς Ξηροποταμίνης Δάφνης, μὲ ὀλιγοήμερη σωστικὴ ἀνασκαφὴ πού πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Χαλκιδικῆς (10η) τὸ 2002⁸, ἐντοπίσθηκε παλαιοχριστιανικὴ κεραμικὴ. Ἴδια κεραμικὴ βρέθηκε ἀνατολικῶς τοῦ ἐρειπωμέ-

νου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς πάλαι ποτὲ Μονῆς τοῦ Μελισσουργείου, στοὺς βορειοδυτικούς πρόποδες τῆς Μεγάλης Βίγλας, ὅπου ἐντοπίσθηκαν καὶ ἕχνη ἐκτεταμένης ὑστερορρωμαϊκῆς ἐγκαταστάσεως⁹.

Μία ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες ἀγιορειτικὲς Μονὲς καὶ μάλιστα ἡ δευτέρη στὴν ἱεραρχικὴ τάξη τοῦ Ἁγίου Ὄρους, εἶναι ἡ Μονὴ τοῦ Βατοπεδίου. Βρίσκεται στὴν βόρεια πλευρὰ τῆς χερσονήσου, καταλαμβάνοντας μία πλαγιά μὲ ἐλαφρὰ καθοδικὴ κλίση ἀπὸ Νότον πρὸς Βορρᾶ, στὴν ἀνατολικὴ ἄκρη ἐνὸς εὐρέος καὶ ἀνοικτοῦ πρὸς Βορρᾶν κόλπου, δίπλα σὲ ἓνα ὑποτυπῶδες λιμάνι, πού προστατεύει ἀπ' ὅλους τοὺς καιροὺς, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Β-ΒΑ ἀνέμους. Τὸ μοναστήρι δεσπόζει σὲ μία ἐπιμήκη κοιλάδα, ἀναπτυσσόμενη ἐκατέρωθεν τοῦ πρὸς δυσμὰς χειμάρρου τῆς Πλατανάρας, ὁ ὁποῖος «κρατᾷ νερό» σχεδὸν ὅλον τὸν χρόνο.

Τόσον ἡ γεωμορφολογία τῆς περιοχῆς ὅσο καὶ οἱ κάποιες λιγοστὲς ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις, σηματοδοτοῦν τὴν θέση μιᾶς προχριστιανικῆς ἐγκαταστάσεως¹⁰, γιὰ τὴν ὁποία προτείνεται ἡ ταύτιση μὲ τὴν ἐλάχιστα γνωστὴ πόλη Χαραδρούς¹¹ ἢ Χαράδραι (αἰ.)¹².

Ἡ Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ τοῦ Βατοπαιδίου, ὅπως ἡ ἴδια αὐτοπροσδιορίζεται (καὶ μάλιστα τὸ *παι με αι*), εἶναι πιθανῶς τὸ μεγαλύτερο οἰκοδομικὸ συγκρότημα τοῦ

1. Θουκυδίδης, Δ 109: «... στρατεύει ἐπὶ τὴν Ἀκτὴν καλουμένην, ἔστι δὲ ἀπὸ τοῦ βασιλέως διορύγματος, ἔσω προύχουσα, καὶ ὁ ἄθως αὐτῆς ὄρος ὑψηλὸν τελευτᾷ ἐς τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος». ΖΑΗΡΝΤ 1971, 151-152.
2. Ἡρόδοτος, Ζ 22.
3. Θουκυδίδης, Δ 109.
4. ΤΣΠΑΡΙΔΑ 1998, 79-92.
5. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ - ΠΑΛΙΟΜΠΕΗΣ 2006, 53-70. Στὸν ἴδιο τόμο ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα ἄρθρα τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν ἐπὶ μέρους θέματα τοῦ προχριστιανικοῦ Ἄθω.
6. MILLET - PARGOIRE - PETIT 1904, 69-70, ἀρ. 230.
7. Τὸ ἴδιο ἐρώτημα ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς συλλογὲς τῶν ἄλλων ἀγιορειτικῶν ἰδρυμάτων· βλ. καὶ ΠΑΛΙΟΜΠΕΗΣ 2006, 104.
8. Ι.ΑΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ - Ι.Θ. ΓΡΑΙΚΟΣ, «Προχριστιανικὲς ἀρχαιότητες στὴν Δάφνη τοῦ Ἁγίου Ὄρους», ἀδημ. ἀνακοίνωση στὸ *Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο στὴν Μακεδονία καὶ Θράκη*, τοῦ 2003. Ἡ ἀνα-

σκαφὴ ἔγινε γιὰ τὴν θεμελίωση τῆς μεγάλης ἀποθήκης ὑγρῶν καυσίμων.

9. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 1985, 1608, σμ. 198.
10. Τὸ 1998, κατὰ τὴν διάρκεια ἐργασιῶν στὸν παραθαλάσσιο κῆπο τῆς Μονῆς, βορείως τοῦ Κοιμητηρίου, ἐντοπίσθηκε πιθεῶνας μεγάλων πῆθων, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἐρευνήθηκε συστηματικῶς. Βλ. καὶ τὴν σύντομη ἀναφορὰ πρὸς τὴν 10η ΕΒΑ, τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ ἀρχαιολόγου Θεοδώρου Ντόγκα, ἀρ. πρωτ. 1082/20-3-98. Δύο ἀπὸ τοὺς πῆθους εἶχαν μολύβδινους συνδέσμους, τὸ ὁποῖο σημαίνει ὅτι χρησίμευαν ὡς ἀποθήκες σιτηρῶν. Ἡ ἐντύπωση πού ἔχω (Παπαγγελοῦ) εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἐλληνιστικὲς ἐγκαταστάσεις. Τὸ 2014, κατὰ τὴν διάρκεια ἐκσκαφῶν ἐξωτερικῶς τῆς βορείου πτέρυγος τῆς Μονῆς, βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Ἀντιγόγου Γονατᾶ.
11. ΖΑΗΡΝΤ 1971, 253.
12. ΖΑΓΚΑΗΣ 1956, 96.

Ἁγίου Ὁρους καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα σύνολο κτηρίων, γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τῶν ὁποίων καταναλώθηκε κάθε διαθέσιμη πέτρα ποὺ ὑπῆρχε ἐκεῖ. Ἔτσι χρειάζεται μεγάλη τύχη γιὰ νὰ μπορέσει κανεὶς νὰ ἐντοπίσει ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια παλαιότερα ἀπὸ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Μονῆς, δηλαδὴ τὸ β' μισὸ τοῦ 10ου αἰῶνος. Ἡ χρονολογία αὐτὴ εἶναι ἡ γενικῶς ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ Ἅγιον Ὄρος, οἱ ὁποῖοι συνηθέστατα γράφουν «Μονὴ Βατοπεδίου» μὲ ε.

Γιατὶ δίνουμε τόση σημασία σε αὐτὴν τὴν ὀρθογραφικὴ διαφοροποίηση; Ἄς ἀφήσουμε τὴν παράδοση καὶ τὰ πράγματα νὰ μᾶς δώσουν τὴν ἀπάντησι.

Οἱ ἱστορικοὶ ἐτυμολογοῦν τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς ἀπὸ τὴν σύνθεσι τῶν λέξεων *βάτος* καὶ *πεδῖον*, δηλαδὴ πεδιάδα μὲ βάτους. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θέλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὅλα τὰ ὀρθογραφημένα βυζαντινὰ ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους γράφουν τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς μὲ ε. Τὸ μοναστήρι ὁμῶς τι λέει; Ἀποδέχεται τὰ *Πάτρια*, τὰ ὁποῖα εἶναι σύνθεσι διαχρονικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν, τρόπον τινά, μυθιστορηματικῶς τὴν ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

Σύμφωνα μὲ τὰ *Πάτρια*¹³, ἡ Μονὴ Βατοπεδίου δὲν κτίσθηκε τὸ β' μισὸ τοῦ 10ου αἰῶνος, ἀλλὰ τότε ἐπισκευάσθηκαν τὰ μισοκατεστραμμένα καί, πιθανῶς, ἐγκαταλελειμμένα κτήριά της. Τὰ *Πάτρια* μᾶς πληροφοροῦν ὅτι οἱ τρεῖς Ἀδριανουπολίτες κτήτορες τοῦ Βατοπεδίου, ἀρχικῶς πῆγαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Λαύρα, ἀλλὰ ὁ ὁσῖος Ἀθανάσιος τοὺς ὑπέδειξε: «εἰ βούλεσθε κτίσαι μονήν, ἰδοὺ ἡ μονὴ τοῦ Βατοπεδίου ἐρείπιον οὕσα. Ἀνακαινίσατε αὐτὴν καὶ ἔχετε τὸν μισθὸν ἐκ Θεοῦ»¹⁴. Εἰδικότερα:

Ὅταν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀναζητοῦσε θέσι γιὰ νὰ ἰδρύσει τὴν Νέα Ρώμη, ἐπέλεξε ἀρχικῶς τὴν περιοχὴ τοῦ ἰσθμοῦ¹⁵ τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω, δηλαδὴ τὴν θέσι τῆς Σάνης καὶ τῆς διαδόχου της Οὐρανοπόλεως. Ἐνῶ ἔκτιζε τὰ δημόσια κτήρια τῆς πόλης του, παράλληλα ἔκτισε καὶ τρεῖς ναοὺς στὴν χερσόνησο τοῦ Ἄθω: τὸν ναὸ τοῦ Πρωτάτου, τὸν ναὸ τοῦ Κλήμεντος¹⁶ καὶ τὸν ναὸ τῆς Παναγίας στὴν θέσι τοῦ μετέπειτα Βατοπεδίου. Ἐν τέλει, γιὰ λόγους ποὺ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, ἐγκαταλείφθηκε τὸ σχέδιο γιὰ τὴν ἰδρυσι τῆς Νέας Ρώμης στὸν ἰσθμὸ, γιὰ νὰ κτισθεῖ τελικὰ ἡ Κωνσταντινούπολι.

Ἦρθε ὁ καιρὸς τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου (361-363), ὁ ὁποῖος, ἀνάμεσα στὶς ἄλλες πράξεις του εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν, πάντα κατὰ τὰ *Πάτρια*, ἔκαψε τοὺς τρεῖς ναοὺς ποὺ ἔκτισεν ὁ Κωνσταντῖνος στὸν Ἄθω.

Ὅταν βασίλευε ὁ Μέγας Θεοδόσιος, ὁ νεαρὸς γιὸς τοῦ Ἀρκάδιος ταξιδεύοντας ἀπὸ τὴν Ρώμη γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολι ἔπεσε σὲ σφοδρὴ θαλασσοταραχὴ στὰ ἀνοιχτὰ τοῦ Ἄθω: τὸ πλοῖο κινδύνευσε, ὁ Ἀρκάδιος μπερδεύτηκε μὲ τὰ σχοινιά, ἔπεσε, τὸν παρέσυραν τὰ κύματα καὶ χάθηκε. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ βασιλικὸν παιδίον βρέθηκε, κατὰ θαυμάσιον τρόπο, νὰ κοιμᾶται δίπλα σ' ἓναν βάτο, κοντὰ στὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Κωνσταντῖνου, στὸ Βατοπέδι. Ἔτσι λοιπὸν, ἦταν πολὺ φυσικὸ, ἡ κοιλάδα αὐτὴ, ἐξαιτίας τοῦ παιδιοῦ ποὺ κατὰ θαυμαστὸν τρόπο κοιμόταν στὸν βάτο, νὰ ὀνομασθεῖ Βατοπαίδι, μὲ *αι*, δηλαδὴ ἡ *βάτος τοῦ παιδίου* καὶ ὄχι τὸ *πεδῖον τῶν βάτων*.

Ἀπὸ εὐγνώμοσύνη ὁ Θεοδόσιος χρηματοδότησε πλουσίως τὴν ἐπανίδρυσι τοῦ κατεστραμμένου ναοῦ καὶ μάλιστα ἡ Πουλχερία ἔστειλε, μὲ πλοῖο ἀπὸ τὴν Ρώμη, τέσσερις πανώριους μονολιθικοὺς «πορφυροὺς» κίονες γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴν ἀνοικοδόμησι του ναοῦ. Τὰ *Πάτρια* διευκρινίζουν ὅτι τὸ κόστος γιὰ τὴν μεταφορὰ τῶν κίωνων ἦταν μεγαλύτερο ἀπὸ τὶς ὑπολοιπες δαπάνες γιὰ τὴν ἀνέγερσι τοῦ ναοῦ. Οἱ κίονες αὐτοί, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοσι, εἶναι αὐτοί ποὺ ἀνακρατοῦν τὸν τροῦλλο τοῦ Καθολικοῦ¹⁷.

Ὅμως, τόσον ὁ Θεοχάρης Παζαράς στὴν μελέτη του γιὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ Καθολικοῦ¹⁸, ὅσο καὶ ὁ Σταῦρος Μαμαλοῦκος, τοῦ ὁποῖου ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ ἀφορᾷ τὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου¹⁹, τοποθετοῦν τὴν οἰκοδόμησι τοῦ Καθολικοῦ στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 10ου αἰῶνος. Τὶ συμβαίνει λοιπὸν;

Παρατηρῶντας τὰ θωράκια τῶν χορῶν τοῦ Καθολικοῦ διαπιστώνουμε ὅτι τὸ σημερινὸ ἐπίπεδο τῆς μοναστηριακῆς αὐλῆς εἶναι ὑπερυψωμένο σὲ σχέση μὲ τὸ κτητορικὸ²⁰.

Θέλοντας ἡ Μονὴ νὰ διαμορφώσει νέες ρύσεις γύρω ἀπὸ τὸ Καθολικὸ γιὰ τὴν ἀπορροή τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, θεωρήθηκε ἀπαραίτητο νὰ κάνουμε δοκιμαστικὰς τομὲς καὶ νὰ ἐντοπίσουμε τὸ παλαιὸ ἐπίπεδο τῆς αὐλῆς²¹. Ἐντοπίσαμε πολὺ γρήγορα τὸ ἀρχικὸ ἐπίπεδο καὶ ἀκο-

13. Γιὰ τὸ κείμενο τῶν *Πατρῶν* συμβουλευθήκαμε τὰ βατοπεδινὰ χειρόγραφα ὑπ' ἀρ. 293, 383, 1641, καὶ τὸν ΛΑΜΠΡΟΥ 1912, 116-161, 209-225.

14. ΛΑΜΠΡΟΥ 1912, 210.

15. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 1993, 1157-1168, ὅπου αἰτιολογεῖται ἡ παράδοσι.

16. «Μονὴ τοῦ Κλήμεντος» = ἡ μετέπειτα Μονὴ τῶν Ἰβήρων.

17. Τὴν περιγραφή τῶν κίωνων, βλ. στὸ ΠΑΖΑΡΑΣ 2001, 19-20. Ἀλλὰ,

ὅπως παρατήρησα, οἱ κίονες εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ φαῖον (γκρίζο) γρανίτη.

18. ΠΑΖΑΡΑΣ 2001, 101.

19. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 2001, 225.

20. Βλ. ΠΑΖΑΡΑΣ 2001, 24, εἰκ. 8 καὶ 10.

21. Οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στὴν Μονὴ Βατοπεδίου ἔγιναν κατὰ τὰ ἔτη 2001-2003, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς δραστηριότητος τῆς

Εικ. 1. Το αποκαλυφθέν τμήμα της βασιλικής στην βόρεια πλευρά του Καθολικού της Μονής Βατοπεδίου.

λούθησε μία βαθύτερη δοκιμαστική τομή, περίξ του βορείου χορού, για να μελετήσουμε την στρωματογραφία του υπεδάφους²². Έτσι έντοπίσθηκε τὸ βορειοανατολικὸ τεταρτημόριο μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (εἰκ. 1), πάνω στοῦ ἀφανῆς νότιο μισὸ τῆς ὁποίας κτίσθηκε τὸ ὑπάρχον Καθολικὸ (εἰκ. 2). Ἐπί πλέον, πάνω στοῦ βορειοδυτικὸ τεταρτημόριό της οἰκοδομήθηκε τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Ἡ βασιλικὴ εἶχε λιθολογηθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν λιθοδομίᾳ της διατηρήθηκε μόνον ὅ,τι βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς μοναστηριακῆς αὐλῆς τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος, δηλαδὴ λιθολογήθηκαν πλήρως καὶ τὰ δάπεδα τῆς βασιλικῆς. Ἐπειδὴ ἔχουμε τοιχοποιεῖς μόνον θεμελιώσεως, δὲν μπορούμε νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν μορφή της ἐμφανοῦς τοιχοποιίας τῆς βασιλικῆς. Μὲ βάση τὰ

ἀποκαλυφθέντα, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ βασιλικὴ εἶχε κτισθεῖ μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ ἰσχυρὸ συνδεδειγμένον ἀσβεστοκονίαμα. Ἀπὸ τὰ διασωθέντα ἀποτυπώματα στοῦ συνδεδειγμένου κονίαματος συμπεραίνουμε ὅτι ἡ τοιχοδομία ἐνισχυόταν μὲ ζωνάρια ὀπτοπλίνθων.

Χρησιμοποιώντας τὰ δεδομένα τοῦ ἀποκαλυφθέντος τομέως, καὶ ἔχοντας ὑπ' ὄψην κάποιες ἰδιαιτερότητες ποῦ ἐντόπισε ὁ Σταῦρος Μαμαλοῦκος στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα τοῦ βορείου παρεκκλησίου τοῦ Καθολικοῦ (τοῦ Ἁγίου Δημητρίου)²³, προτείνουμε τὴν μερικὴ ἀποκατάσταση τῆς κατόψεως τῆς βασιλικῆς, ὅπως φαίνεται στὴν εἰκ. 2²⁴.

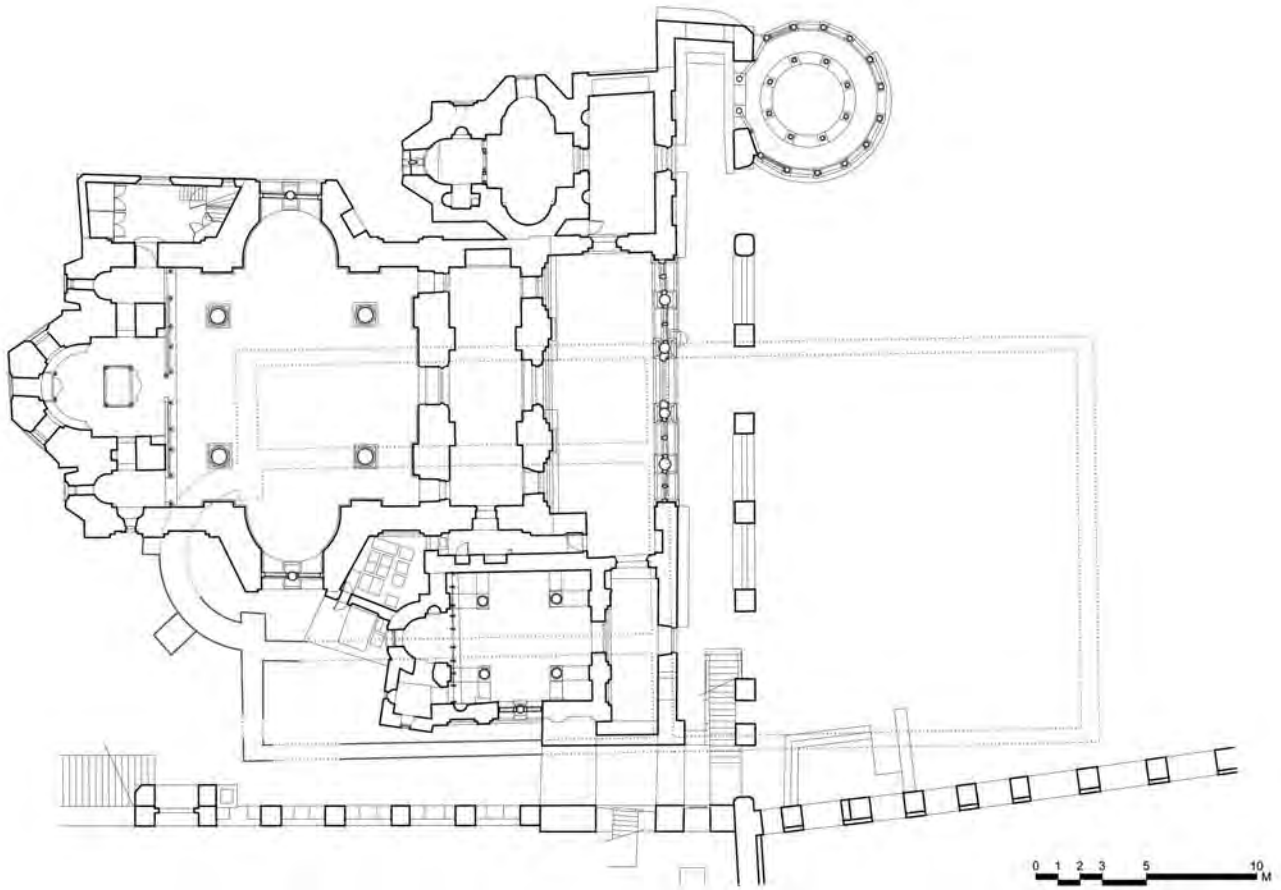
Ἡ βασιλικὴ ἦταν τρίκλιτη καὶ πιθανῶς εἶχε αἶθριο, τοῦ ὁποίου τὰ ἴχνη θὰ ἀναζητηθοῦν κάποτε στὴν μοναστηριακὴ αὐλή, ἀνάμεσα στοῦ Καθολικοῦ καὶ τὴν Τρά-

²¹ Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Χαλκιδικῆς, μὲ τὴν ἀμέριστη συμπαράσταση τῆς Μονῆς.

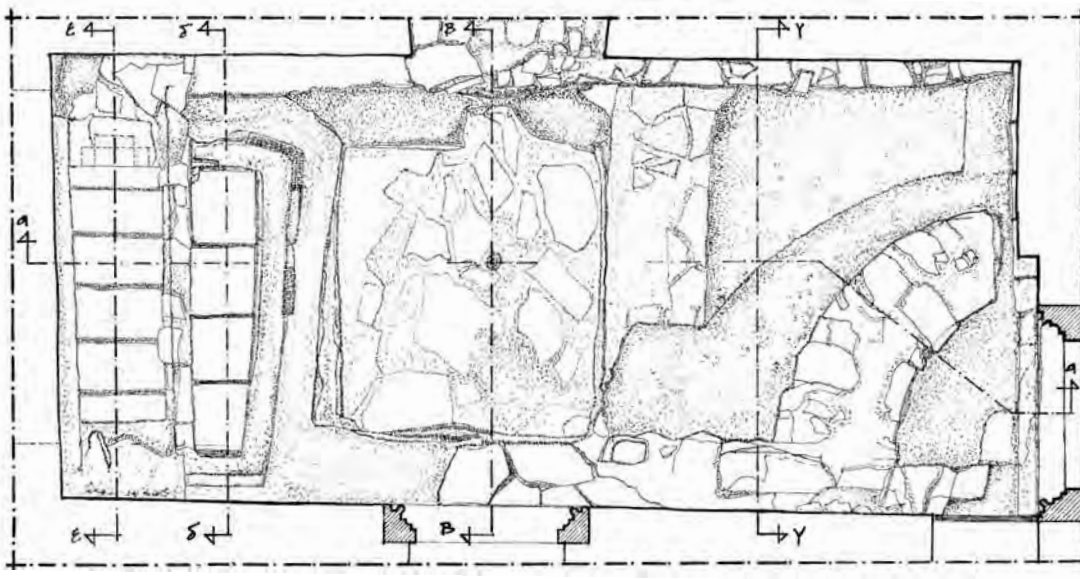
²² Διαπιστώθηκε ὅτι ἡ θεμελίωση τοῦ Καθολικοῦ ἦταν ἐντυπωσιακὰ ρηχὴ.

²³ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 2001, 90, 125, 137, 161, 194 καὶ 208.

²⁴ Τὸ σχέδιο τὸ συνέθεσε ἡ ἀρχιτέκτων τῆς 10ης ΕΒΑ Ἀναστασία Καπανδρίτη, χρησιμοποιώντας τὴν ἀποτύπωση τῆς βασιλικῆς ποῦ ἔκανε ὁ ἀρχιτέκτων Κωνσταντῖνος Γεωργανάκης καὶ τὴν κάτοψη τοῦ Καθολικοῦ ποῦ δανεισθήκαμε ἀπὸ τὴν διατριβὴ τοῦ Σταύρου Μαμαλοῦκου.

Εικ. 2. Κάτοψη του Καθολικού της Μονής Βατοπεδίου, με το άποκαλυφθέν τμήμα της βασιλικής στην βόρεια πλευρά και με ύποθετική άποκατάσταση της κατόψεως της βασιλικής.

Εικ. 3. Κάτοψη των κτισμάτων που άποκαλύφθηκαν υπό το δάπεδο του νάρθηκος του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου της Μονής Βατοπεδίου.

πέζα. Υπολογίζεται ότι ήταν σχεδόν τετράγωνη (χωρίς τὸ αἶθριο), με ἐξωτερικὲς διαστάσεις, περίπου, 19,35 (πλάτος) × 20,00 (μῆκος) μ. Ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο ἐξέχει ἡ κόγχη τοῦ Ἁγίου Βήματος, με χορδὴ ±6,5 μ. καὶ πάχος τοῖχου 1,25 μ. Ἡ κόγχη ἐνισχυόταν ἐξωτερικῶς με δύο (τουλάχιστον) κτιστὲς ἀντηρίδες. Ἡ μία, ποὺ ἀποκαλύφθηκε πλήρως, (καὶ δὲν εἶναι συμφυῆς) ἔχει διαστάσεις 1,55 × 1,23 μ.

Τὸ βόρειο κλίτος ἔχει ἐσωτερικὸ πλάτος 3,60 μ., πάχος ἀνατολικοῦ τοῖχου 90 ἐκ. καὶ βορείου 80 ἐκ. Ὅπως εἶπαμε, δὲν βρήκαμε οὔτε ἴχνος δαπέδου καὶ ὅλη ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε ἐλάχιστη κεραμική, ἀπὸ τὴν ὁποία μόνον τρία ὄστρακα εἶχαν τὴν τυπικὴ γνωστὴ παλαιохριστιανικὴ διακόσμηση «μὲ τὸ χτένι».

Ἡ παλαιохριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Βατοπεδίου, ἀφιερωμένη, κατὰ τὰ Πάτρια, στὴν Θεοτόκο, φαίνεται ὅτι δὲν ἦταν μεμονωμένο κτήριο. Θέλοντας ἡ Μονὴ νὰ ἀντικαταστήσει τὸ προχειροφτιαγμένο δάπεδο τοῦ νάρθηκα τοῦ νοτίου παρεκκλησίου τοῦ Καθολικοῦ (τοῦ Ἁγίου Νικολάου), ἐντόπισε θεμέλια παλαιῶν οἰκοδομημάτων. Ἀκολούθησε σύντομη σωστικὴ ἀνασκαφὴ καὶ ἀποκαλύφθηκαν τὰ ἐξῆς, στὸν βόρειο τομέα τοῦ νάρθηκα (εἰκ. 3)²⁵:

1. Ὁ πυθμένας μιᾶς λιθολογημένης ὀρθογώνιας ὕδατοδεξαμενῆς.
2. Μέρος μιᾶς λιθολογημένης ἡμικυκλικῆς ὕδατοδεξαμενῆς (εἰκ. 4).

Οἱ κατασκευὲς αὐτὲς εἶναι παλαιότερες τοῦ παρεκκλησίου καὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν νάρθηκα τοῦ Καθολικοῦ καὶ θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν σὲ ἕνα λουτρὸ εὐρισκόμενο νοτιοδυτικῶς τῆς βασιλικῆς καὶ πιθανῶς σὲ ἐπαφὴ μ' αὐτήν. Σήμερα διατηροῦνται σὲ κατάχωση, κάτω ἀπὸ τὸ μαρμαροστρωμένο δάπεδο τοῦ νάρθηκα τοῦ παρεκκλησίου.

Ἐπὶ ἔτι καὶ ἄλλη μία κατασκευὴ, παλαιότερη τοῦ Καθολικοῦ, ἡ ὁποία πιθανῶς νὰ ἀνήκει στὸ συγκρότημα τῆς βασιλικῆς. Πρόκειται γιὰ τὸ πηγάδι τὸ ὁποῖο βρίσκεται στὰ θεμέλια τοῦ δυτικοῦ τοῖχου τοῦ τρίπλευρου νοτίου χοροῦ τοῦ Καθολικοῦ (εἰκ. 2 καὶ 5). Κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ Καθολικοῦ λήφθηκε μέριμνα νὰ μὴν παρακλυθῆ ἡ λειτουργία τοῦ πηγαδιοῦ, τὸ

Εἰκ. 4. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ κτίσματος ὑπὸ τὸ δάπεδο τοῦ βορείου τομέως τοῦ νάρθηκος τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου.

ὁποῖο σημαίνει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἀξιοσέβαστη προϋπάρχουσα κατασκευὴ, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθῆ.

Στὰ Πάτρια τῆς Μονῆς βρίσκουμε δύο ἀναφορὲς σὲ πηγάδια:

1ον. Ὁ Ἀρκάδιος βρέθηκε νὰ κοιμᾶται δίπλα στὴν βᾶτο, δίπλα στὴν ἐρειπωμένη κωνσταντινεία ἐκκλησία καὶ δίπλα σὲ ἕνα πηγάδι.

2ον. Μετὰ τὴν θρυλουμένη καταστροφὴ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου ἀπὸ τοὺς Ἄραβες, τὸ «862/3»²⁶, ἢ τὸ «904»²⁷, ἐντοπίσθηκαν τὰ ἀποκρυβέντα στὸ πηγάδι κειμήλια (ἢ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, ὁ Σταυρὸς καὶ ἡ ἀναμμένη λαμπάδα).

Γιὰ τὴν θέση τοῦ πηγαδιοῦ ὑπάρχει σύγχυση στὶς παραδόσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἐπικρατέστερη τὸ τοποθετεῖ κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα τοῦ Καθολικοῦ, ὅπου ὁμως δὲν διακρίνεται κάποια σχετικὴ ἔνδειξη²⁸.

Ἐπανερχόμεστε στὸ φρέαρ τοῦ νοτίου χοροῦ· ἔχει βάθος περίπου 7,80 μέτρων (εἰκ. 6), τὸ βρήκαμε «μπαζωμένο» σχεδὸν μέχρι τὸ στόμιό του καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀποτελεῖ τὸν παραδοσιακὸ ἀποθέτη ἀχρήστων ἀντικειμένων, ποὺ σχετίζονταν με τὴν λατρεία καὶ με τὴν καθαριότητα, κυρίως τοῦ Ἁγίου Βήματος τοῦ Καθολικοῦ.

25. Ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῆς ἀνασκαφῆς ἐγίνε ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Γεώργιο Κολιόπουλο.

26. ΜΠΑΡΕΚΙ 2009, 389.

27. Ἀρκάδιος Ἱεροδιάκονος Βατοπεδινός, *Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μεγίστης Μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου*, ὑπὸ ἔκδοσιν ἀπὸ τὴν Μονὴ (ἐπιμέλεια Ἰ. Α. Παπαγγέλου).

28. Ὁ ΜΠΑΡΕΚΙ (2009, 389), ἀναφέρει ὅτι «τὸ προαναφερθὲν πηγάδι τὸ ἔκαναν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἱεροῦ οἱ τεχνίτες, κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, σκεπασμένο με μαῦρο μάρμαρο, ὅπου βρίσκεται μέχρι σήμερα (= 1744) καὶ τὸ ἐπιδεικνύουν». Ὁ Παπαγγέλος, με τὴν ἄδεια τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς, μπῆκε κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, ἐρεῦνησε καὶ φωτογράφησε τὸν χῶρο, καὶ διεπίστωσε ὅτι δὲν ὑπάρχει μαῦρο μάρμαρο (βλ. κατωτέρω τὴν σημ. 31).

Εικ. 5. Τὸ στόμιο τοῦ πηγαδιοῦ ὑπὸ τὸν δυτικὸ τῶχο τοῦ νοτίου χοροῦ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου.

Εικ. 6. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πηγαδιοῦ τῆς εικ. 5.

Ἡ ἀνασκαφικὴ διερεύνησή του²⁹ πιστοποίησε ὅτι τὸ πηγάδι ἔπαυσε νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ ὕδρευση καὶ μετατράπηκε σὲ ἀποθήκη, τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 16ον αἰῶνα³⁰. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποθήτη διαταράχθηκε τουλάχιστον μία φορά, ὅταν ἔγιναν ἔρευνες, ἴσως γιὰ ἀνεύρεση θησαυροῦ, πιθανῶς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος³¹. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς ἐλλείψεως δεδομένων στρωματογραφίας καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν χρονολογικῶν συμπερασμάτων.

Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Βατοπεδίου εἶναι τὸ πρῶτο παλαιοχριστιανικὸ κτίσμα ποὺ ἐντοπίζεται στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὸ πρῶτο ποὺ ἐρευνᾶται, ἔστω καὶ μερικῶς. Θεωροῦμε πολὺ πιθανὸν ὅτι δὲν εἶναι καὶ τὸ μοναδικό, διότι δὲν ἔχουμε στοιχεῖα ἱστορικὰ τὰ ὁποῖα νὰ δείχνουν ὅτι ὑπῆρξε διακοπὴ ζωῆς στὴν Ἀθωνικὴ χερσόνησο. Βεβαίως οἱ «σκοτεινοὶ αἰῶνες», χρονικὴ περίοδος ἢ ὁποῖα ταλαιπωρεῖ τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, δημιουργοῦν πλῆθος προβλημάτων καὶ γιὰ τοὺς μελετητὲς τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 11ου αἰῶνα, στὴν Ἀθωνικὴ χερσόνησο ὑπῆρχαν ἀκόμη οἰκισμοὶ κοσμικῶν κατοίκων³², οἱ ὁποῖοι θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι συνέχεια τῶν παλαιότερων κατοικήσεων. Ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν μεγάλων ἀγιορειτικῶν κτηριακῶν συγκροτημάτων, ὅπως ἐξαφάνισε στὸ Βατοπέδι κάθε παλαιότερο ὑπέργειο κτίσμα, ἔτσι φαίνεται νὰ ἔκανε καὶ σὲ ἄλλες ἀθωνικὲς περιοχάς, π.χ. στὴν Μονὴ Ἰβήρων, στὴν Μεγίστη Λαύρα, στὴν Μονὴ Χελανδαρίου, στὴν Μονὴ Ξηροποτάμου, πιθανῶς στὶς Καρυές καὶ ἄλλοῦ. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναμένουμε τὴν ἀποκάλυψη καὶ παλαιοχριστιανικῶν

29. Ἡ ἀνασκαφικὴ διερεύνησις τοῦ πηγαδιοῦ ἔγινε μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνεργάτου ἀρχαιολόγου Στεφάνου Παλιομπέτη.

30. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 2012, 367-415. Τὸ σημαντικότερον εὑρημα στὸ πηγάδι ἦταν τὰ 19 πῆλινα ἀγιοπότηρα, τὰ ὁποῖα «ἀποτέθηκαν» ἐκεῖ κατὰ τὸν 16ο-17ο αἰῶνα, (βλ. ἔ.ἀ., 370-371).

31. Ἡ ἀπουσία τοῦ μαύρου μαρμάρου κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα τοῦ Καθολικοῦ, ἴσως νὰ μὴν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν διερεύνησις τοῦ πηγαδιοῦ-ἀποθήτη.

32. Π.χ., «τὸ χωριὸν τῆς Κομήτισσας», τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε μέχρι τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἡ παλαιότερη ἀναφορὰ του εἶναι τοῦ 1047. LEFORT et al. 1985, ἔγγρ. 29 (τοῦ 1047), στ. 12 καὶ 13. Πὰ τὴν θέση του, στοὺς βορειοδυτικὸς πρόποδες τῆς Μεγάλης Βίγλας καὶ νοτιῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, βλ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 1985, 1609. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τοῦ μυθολογουμένου(;) «χωριοῦ τοῦ Μιχαήλ», στὴν παραθαλάσσια θέσις «Παλιόχωρα» τῆς Μονῆς Ἐσφιγμένου (μεταξὺ Ἐσφιγμένου καὶ Βατοπεδίου), τοὺς κατοίκους τοῦ ὁποῖου (σύμφωνα μὲ παλαιὰ ἀγιορειτικὴ παράδοσις), ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς μετοίκησε στὴν Πελοπόννησο, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα χωριὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. βλ. καί, ΣΙΑΚΩΤΟΣ 2011, 343-350.

στοιχείων σε έκσκαφές και ανασκαφές που θα γίνουν μελλοντικά στο Άγιον Όρος.

Ένα μεγάλο μάθημα που είχαμε από τις ανασκαφικές έρευνες στο Βατοπέδι ήταν το ότι οφείλουμε να αντιμετωπίζουμε με σοβαρότητα τις παραδόσεις κάθε τόπου, έστω και αν έμφανίζονται σαν ρομαντικά και εufάνταστα παραμύθια του 16ου αιώνα. Θα πρέπει πάντα να είμαστε έτοιμοι να έντοπίσουμε στα «παραμύθια» αυτά, πληροφορίες που σχετίζονται με πραγ-

ματικά γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν σὲ πολὺ παλαιότερες ἐποχές. Καὶ ἂν ἀκόμη ἐμεῖς δὲν μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ἄλλη ἐτυμολογία ἀπὸ αὐτὴν ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν σύνθεση τῶν λέξεων *πεδιάδα καὶ βάτος*, θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε ἑτοιμοὶ νὰ ἀναζητήσουμε κάποια πραγματικὰ περιστατικὰ, ποὺ συνέβησαν ἐκεῖ, στὸ σημερινὸ πανώριο Βατοπέδι, κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδοσίου, τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τῆς Πουλχερίας.

ΙΩΑΚΕΙΜ ΑΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ

Δρ. ἀρχαιολόγος
ppggls@otenet.gr

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Κ. ΠΛΑΤΑΝΙΩΤΗΣ

ἀρχαιολόγος
leoplat1968@gmail.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΖΑΓΚΛΗΣ, Δ.Δ. 1956. *Χαλκιδική, Ιστορία - Γεωγραφία*, Θεσσαλονίκη.
- ΛΑΜΠΡΟΥ, ΣΠ. 1912. «Τὰ Πάτρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 9, 116-161, 209-225.
- ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, Σ.Β. 2001. *Τὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου. Ἱστορία καὶ Ἀρχιτεκτονικὴ* (διδ. διατριβή).
- ΜΠΑΡΣΚΙ, Β.Γ. 2009. *Τὰ ταξίδια του στὸ Ἁγιον Ὄρος 1725-1726, 1744-1745, μὲ τὴν φροντίδα καὶ τὰ σχόλια τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Παύλου Μυλωνᾶ* (Ἁγιορειτικὴ Ἑστία - Μουσεῖο Μπενάκη), Θεσσαλονίκη.
- ΠΑΖΑΡΑΣ, Θ.Ν. 2001. *Τὰ βυζαντινὰ γλυπτὰ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου*, Θεσσαλονίκη.
- ΠΑΛΙΟΜΠΕΗΣ, Σ.Π. 2006. «Ἡ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου», *Ἁγιον Ὄρος καὶ Προχριστιανικὴ Ἀρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη, 104, 101-126.
- ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, Ι.Α. 1993. «Οὐρανοπόλεως τοπογραφικὰ», στο: *Ἀρχαία Μακεδονία, Ε΄ Διεθνὲς Συμπόσιο*, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη, 1157-1168.
- ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, Ι.Α. 1985. «Εἰδήσεις γιὰ τὰ ἱβηρικὰ μετόχια τῆς Ἱερισσοῦ», *Βυζαντινά* 13 (Δώρημα στὸν Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο), Θεσσαλονίκη, 1569-1618.
- ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, Ι.Α. 2012. «Τὰ πῆλινα ἀγιοπότηρα τῆς Μονῆς Βατοπεδίου», στο: *Πρακτικὰ τοῦ ΣΤ΄ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου: Τὸ Ἁγιον Ὄρος στὸν 15ο καὶ 16ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη, 367-415.
- ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, Ι.Α. - Σ.Π. ΠΑΛΙΟΜΠΕΗΣ 2006. «Προχριστιανικὲς ἀρχαιότητες στὸν Ἄθω», *Ἁγιον Ὄρος καὶ Προχριστιανικὴ Ἀρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη, 53-70.
- ΣΙΑΚΩΤΟΣ, Β.Δ. 2011. «Ὁ ἐποικισμὸς τῆς Καστάνιτσας τοῦ Πάρωνα μὲ πληθυσμοὺς ἀπὸ τὴν Χαλκιδικὴ (1081-1118)», *Πελοποννησιακά* 30/1, 343-350.
- ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, Ε.-ΜΠ. 1998. «Πρῶτες ἀνασκαφικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀρχαία Σάνη», στο: *Πρακτικὰ Συμποσίου: Ἄνδρος καὶ Χαλκιδική, Ἀνδριακὰ Χρονικά* 29, 79-92.
- LEFORT, J. - N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ - D. ΡΑΡΑΧΡΥΣΣΑΝΘΟΥ - Η. ΜΕΤΡΕΝΒΕΛΙ 1985. *Actes d' Iviron*, τόμ. 1, Paris.
- MILLET, G. - J. PARGOIRE - L. PETIT 1904. *Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos*, Paris.
- ZAHRNT, M. 1971. *Olynth und die Chalkidier*, München.

S U M M A R Y

THE BASILICA UNDER THE KATHOLIKON OF THE VATOPEDI MONASTERY

ΙΩΑΚΕΙΜ ΑΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ Κ. ΠΛΑΤΑΝΙΩΤΗΣ

The information we have had so far about the appearance of monasticism in Mount Athos, come from “Patria”, a collection of texts that took its present form in the 16th century. Within them there are many references about the founding of monasteries or even simple churches in Mount Athos during the Early Christian period. The monastery which the “Patria” contains plenty of information is the Vatopedi Monastery, the second in the hierarchical order of Mount Athos and one of the oldest preserved, Athonite monasteries, since it was founded in the second half of the 10th century.

Historians derive the name of the Monastery from the composition of the words “*βάτος*, vatos, (bush, brier) and *πεδίων*, pedion (field, valley)”, meaning a valley with briers, while the monastery accepts the “Patria”, in which there is reference of the royal child, namely Arkadius, the son of Theodosius the great, who while traveling from Rome to Constantinople, shipwrecked and in a miraculous way, found himself sleeping next to a brier in the place of today's Monastery. So the area was called Vatopaidi, with “*αι, παιδι*”, that is, the child's brier, and not the valley with briers.

According to the new excavation findings, the Katholikon of the Vatopedi Monastery is built above the foundations of a great early Christian basilica, of which only what was below its floor level was preserved. The basilica was three-aisled and probably had an atrium (quad-

rangle). It is estimated to be almost square (without the atrium), with external dimensions, about 19.35 (width) × 20.00 (length) in meters. From the eastern wall protrudes the niche of the altar, with a chord ± 6.5 m and a wall thickness of 1.25 m. The niche was reinforced externally with two (at least) built up counterforts. One of them, fully revealed, (and it is not inlet) has dimensions of 1.55 × 1.23 m. The northern aisle has an internal width of 3.60 m, while the eastern wall thickness is 90 centimeters and the north is 80 centimeters.

They were also revealed under the floor of the chapel of St. Nicholas narthex's, the bottom of a rectangular water reservoir and part of a semi-circular water reservoir, which they could belong to a bath located southwest of the basilica and possibly in contact with it. Finally, a well was excavated, with depth of 7,80 m (for which there are references in “Patria”) at the foundations of the west wall of the tripartite southern “choir” of the Katholikon.

“The discovery of this basilica, which is the first paleochristian building which is located and researched in Mount Athos, opens new fields of research in the archeology of Mount Athos and gives new data to historians to begin the research which will bridge the Early Christian period (4th-7th century) with the first appearances of Athonian monasticism (9th century).